

योगमाया उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन

भुमा बसेल

परीक्षा क्रमाङ्क : ७२२८०२२/०७५

त्रि.वि. दर्ता क्रमाङ्क : ९-२-६६७-८-२०१०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा, स्नातकोत्तर तह,
चौथो सत्र अन्तर्गतको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत
शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०७६/२०१९

प्रतिबद्धता पत्र

‘योगमाया उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन’ शीर्षकमा शोधपत्र तयार पार्दा प्रयोग उपयोगमा ल्याएका शोध प्रतिवेदनभित्रका सामग्रीहरू नितान्त मौलिक हुन् । प्रस्तुत शोधपत्रमा आवश्यकता अनुसार स्रोत खुलाएर वाक्यांश तथा वाक्यहरू साभार गरिएको छ । यस शोधपत्रका अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका छैनन् । अतः यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

.....
भुमा बसेल

शोधार्थी

मिति : २०७६/१/१०

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली शिक्षा स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्रकी छात्रा भुमा बसेलले 'योगमाया उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रहेर तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
उपप्रा.डा. राजेन्द्र खनाल
शोध निर्देशक

मिति : २०७६/१/२६
May 9, 2019

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि छात्रा भुमा बसेलद्वारा 'योगमाया उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन' शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)
२. डा. माधव प्रसाद पौडेल (शोध विशेषज्ञ)
३. उपप्रा.डा. राजेन्द्र खनाल (शोध निर्देशक)

मिति : २०७६/२/१३

May 27, 2019

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत 'योगमाया उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत चौथो सत्रको नेपा. शि (५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्रा.डा. राजेन्द्र खनालज्यूको कुशल निर्देशनमा रही तयार पारेकी हुँ । शोधप्रस्ताव लेखनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप दिने समयसम्म कुशल निर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय शोधनिर्देशक गुरु उपप्रा.डा. राजेन्द्र खनालप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आ-आफ्नो ठाउँबाट समयसमयमा प्राज्ञिक सल्लाह सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु तथा विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई लगायत नेपाली भाषा शिक्षा विभागका गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

मेरो जीवनको हरेक क्षेत्रमा सफलताको आशीर्वाद दिदै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यहाँसम्म पुऱ्याउनु हुने मेरा आदरणीय माता यमीकुमारी बसेल, पिता तोयनारायण बसेल र श्रीमान् बिरबहादुर ऐरप्रति आजीवन ऋणी छु । शोधपत्र लेखनका क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण मित्रजनप्रति आभारी छु । यस शोधपत्रको टड्कन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागको शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष पेस गर्दछु ।

भुमा बसेल

शोधार्थी

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर

शोधसार

‘योगमाया उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनका निम्ति तयार पारिएको हो । यस शोधपत्र ‘योगमाया उपन्यासको लैङ्गिक अध्ययन’मा सीमित रहेको छ । यस शोधकार्यका लागि योगमाया उपन्यासमा रहेको लैङ्गिक अवस्थाको पहिचान गर्नु, योगमाया उपन्यासमा लैङ्गिक चेतनाको विश्लेषण गर्नु, लैङ्गिक दृष्टिले योगमाया उपन्यासमा प्रयुक्त भाषाको मूल्याङ्कन गर्नु जस्ता उद्देश्यको निर्धारण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधमा सामग्री सङ्कलनका लागि पुस्तकालयीय विधिलाई मुख्य रूपमा अवलम्बन गरिएको छ । अध्ययन विश्लेषणमा वर्णनात्मक, व्याख्यात्मक विधिलाई उपयोग गरिएको छ । यस शोधमा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा साङ्ग्रिला पुस्तक प्रा.लि.द्वारा प्रकाशित नीलम कार्की निहारिकाको योगमाया उपन्यासलाई लिइएको छ, भने लैङ्गिक विषयसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक, शोध प्रतिवेदन, पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख रचना, शोध निर्देशकको परामर्शलाई द्वितीयक स्रोतका रूपमा लिइएको छ । सात अध्यायमा संरचित प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय एकमा शोधको परिचय, अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक प्रारूप, अध्याय तिनमा अध्ययन विधि र प्रक्रिया, अध्याय चार, पाँच र छ मा शोधमा राखिएका उद्देश्यको विश्लेषण तथा अध्याय सातमा सारांश निष्कर्ष र उपयोगिताहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

योगमाया उपन्यासलाई लैङ्गिक भूमिकाको आधारमा हेर्दा अनुत्पादक र पुनरुत्पादक भूमिका, सामाजिक र आर्थिक भूमिकामा महिला र पुरुषको समान सहभागिता पाइएन । पात्रगत दृष्टिले हेर्दा उपन्यासमा महिला र पुरुषको समान सहभागिता रहेको पाइयो । भाषिक प्रयोगको दृष्टिकोणले हेर्दा कतै ठेट नेपाली भाषाको प्रयोग गरेको पाइन्छ, भने कतै उखान टुक्काको प्रयोग भएको पाइन्छ । समग्रमा उपन्यासमा प्रयुक्त भाषामा लैङ्गिक समानता रहेको पाइन्छ । उपन्यासमा सरल र छोटो वाक्यगठन प्रक्रिया पाइन्छ । उपन्यासमा अधिकांश पात्रहरू अज्ञानता र अशिक्षाको कारणबाट पितृसत्तात्मक मानसिकताबाट ग्रसित भएको पाइन्छ । लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा महिला र पुरुषलाई फरक फरक तवरबाट हेरिएको पाइन्छ । परम्परावादी मान्यता र अन्धविश्वासबाट जकडिएका व्यक्तिहरूबाट

महिलामाथि हिंसा भएको पाइन्छ । कतिपय अवस्था र स्थानमा महिलाले नै महिलालाई हिंसा गर्न खोजेको देखिन्छ । पहिले पितृसत्तात्मक सोच राख्ने पात्रहरू पनि पछि योगमायाको ज्ञानको ज्योतिको कारण आदर्शवादी र महिला पुरुषलाई समान अवस्थाले हेर्ने गरेको पाइयो । उपन्यासमा पितृसत्तात्मक समाजमा हुने दमन र हिंसाको विरुद्ध एउटा महिलाले पनि आवाज उठाउन सक्ने कुरा देखाउँदै, योगमाया र उनका अनुयायीले समाज र राष्ट्र परिवर्तनका लागि दिएको योगदानलाई उपन्यासले समेटेको छ ।

सङ्क्षेपीकृत सूची

सङ्क्षेपीकृत रूप	पूर्ण रूप
उपप्रा	उपप्राध्यापक
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
डा	डाक्टर
नेपा.शि	नेपाली शिक्षा
पृ	पृष्ठ
प्रा	प्राध्यापक

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय एक शोध परिचय

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२.	समस्या कथन	२
१.३.	शोधको उद्देश्य	३
१.४	अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता	३
१.५	अध्ययनको परिसीमा	४
१.६	शोधपत्रको रूपरेखा	५

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक प्रारूप

२.१	पूर्वकार्यको पुनरावलोकन	६
२.१.१	सम्बन्धित पुस्तक र पत्रपत्रिकाको पुनरावलोकन	६
२.१.२	शोधकार्यको पुनरावलोकन	९
२.२	पूर्व अध्ययनको महत्त्व	१६
२.३	लैङ्गिक अध्ययनको सैद्धान्तिक प्रारूप	१६
२.३.१	लैङ्गिकताको परिचय	१७
२.३.२	लिङ्ग	१७
२.३.३	लैङ्गिकता	१९
२.३.४	लिङ्ग र लैङ्गिकता बिचको फरक	२०
२.३.५	लैङ्गिक अध्ययनको क्षेत्र	२१
२.३.६	लैङ्गिक अध्ययनका आधारभूत मान्यताहरू	२२
२.३.७	लैङ्गिक भूमिका	२३
२.३.७.१	उत्पादन भूमिका	२३
२.३.७.२	पुनरुत्पादक भूमिका	२४
२.३.७.३	सामुदायिक भूमिका	२४
२.३.८	लैङ्गिक समानता	२५
२.३.९	लैङ्गिक समता	२५
२.३.१०	सशक्तीकरण	२६

२.३.११ लैङ्गिकताको भाषा	२७
-------------------------	----

अध्याय तिन
शोधविधि र प्रक्रिया

३.१ शोधको ढाँचा	२९
३.२ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू	२९
३.२.१ प्राथमिक स्रोत	३०
३.२.२ द्वितीयक स्रोत	३०
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका विधि	३०
३.४ विश्लेषण प्रक्रिया	३०

अध्याय चार

योगमाया उपन्यासमा प्रयुक्त लैङ्गिक अवस्था

४.१ भूमिकापरक अध्ययन	३५
४.१.१ पुनरुत्पादक भूमिका	३६
४.१.२ अनुत्पादक भूमिका	३७
४.१.३ सामुदायिक भूमिका	३९
४.२ लैङ्गिक हिंसा	४१
४.३ लैङ्गिक विभेद	४४
४.४ अधीनता	४५

अध्याय पाँच

योगमाया उपन्यासमा प्रयुक्त लैङ्गिक चेतना

५.१ लैङ्गिक समानता	४७
५.२ वैचारिक परिवर्तन	५०
५.३ उपन्यासमा सशक्तीकरण	५१

अध्याय छ

उपन्यासमा प्रयुक्त लैङ्गिकताको भाषा

६.१ हिंसाजन्य भाषा	५५
६.२ विभेदमूलक भाषा	५८
६.३ सन्तुलित भाषा	६१

अध्याय सात
सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

७.१	सारांश	६४
७.२	निष्कर्ष	६६
७.३	उपयोगिता	६७
	७.३.१ नीतिगत तह	६७
	७.३.२ प्रयोगगत तह	६७
	सन्दर्भ सामग्री सूची	६९
	परिशिष्ट	
	व्यक्तिवृत्त	

तालिका सूची

पृष्ठ

तालिका नं. १	महिला र पुरुषमा रहेको शारीरिक भिन्नता	१८
तालिका नं. २	महिला र पुरुषमा हुने सामाजिक गुण	१९
तालिका नं. ३	लिङ्ग र लैङ्गिकता बिचको फरक	२१